

Portret van bisschop Mathias Lambrecht
Lithografie naar geschilderd portret, 19de eeuw

Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) en de Antichrist

Mathias Lambrecht, bisschop en kerkhistoricus

Mathias Lambrecht was de derde bisschop van het nog jonge bisdom Brugge. Het werd, samen met nog enkele andere diocesen, opgericht door paus Pius IV en koning Filips II in 1559. De voorgangers van Lambrecht waren Pieter De Corte of Curtius (1562-1567) en Remi Drieux of Driutius (1569-1594)¹. Lambrecht zelf bestuurde het bisdom van 1596 tot 1602. Het is niet de bedoeling hem in deze bijdrage als bisschop te bespreken en nog minder uit te weiden over de toestand van het bisdom, maar het lijkt ons niettemin wenselijk hem als persoon en als bisschop even voor te stellen.

Mathias Lambrecht werd geboren ca. 1539 te Sint-Laureins, een dorp in het Brugse Vrije gelegen bij Maldegem². Hij was de oudste van vijf kinderen van zeer eenvoudige ouders.

Over zijn jeugdjaren is niets bekend. Waar hij onderwijs genoot

---

1 E. VAN MINGROOT, *Pieter De Corte (1562-1567)* in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 33-39; IDEM, *Remi Drieux (1569-1594)* in: *Ibidem*, p. 40-49.

2 De belangrijkste biografische notities en artikelen over M. Lambrecht zijn: [J.-Fr. FOPPENS], *Compendium chronologicum episcoporum Brugensium* [1731], p. 31-34; [F. VAN DE PUTTE], *Histoire du diocèse de Bruges. Portraits des évêques dessinés par J.G. CANNEEL* [1849], p. 50-51; P. BERGMANS, *Lambrecht (Mathias)*, in: *Biographie nationale*, XI, 1890-1891, kol. 209-210; J.M. DE SMET, *Onuitgegeven brieven van Mathias Lambrecht, bisschop van Brugge (1596-1602) aan de Kardinalen Cam. Borghese, Hier. Mathei en Caes. Baronius*, in: *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XXI (1941), p. 51-69; B. JANSSENS DE BISTHOVEN, *De kerkgeschiedenis van Mathias Lambrecht (1539-1602)*, in: *Collationes Brugenses*, XLIV (1948), p. 45-49; A. DEWITTE, *Mathias Lambrecht (1596-1602)*, in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984, p. 50-53.

voor hij aan de pedagogie het Castrum te Leuven artes studeerde, blijft onbekend evenals de datum van zijn priesterwijding. Lambrecht behaalde op 2 juli 1568 het licentiaat in de theologie. Hij onderwees vervolgens theologie in de Parkabdij bij Leuven en was president van het Hauterlécollege van september 1569 tot oktober 1570. Intussen had hij een prebende verkregen in het Brugse Sint-Donaaskapittel (7 januari 1570) waar hij spoedig promoveerde tot penitencier (18 maart 1570). Op 20 november 1582 volgde zijn benoeming tot aartspriester. Lambrecht verbleef toen niet meer te Brugge, in oktober 1579 had het calvinistische stadsbestuur alle priesters en religieuzen die in de stad verbleven maar er niet geboren waren, verbannen³. Lambrecht en verscheidene kanunniken trokken naar Dowaaï waar Filips II in 1562 een nieuwe, uitgesproken katholieke universiteit had opgericht. Te Dowaaï deed hij veel meer dan wachten tot hij terug naar Brugge kon. Hij gaf er gedurende vier jaar publieke lessen in de catechismus. De universiteit erkende zijn verdiensten en benoemde hem op 24 november 1583 officieel tot *regis professor catechismi in universitate*.

Na de overgave van Brugge aan Alexander Farnese (1584) keerde Lambrecht naar de bisschopsstad terug. Op 4 maart 1588 benoemde bisschop Drieux hem tot aartsdiaken, een functie die hij cumuleerde met het dekenaat van het nabije Damme. Lambrecht behoorde toen ongetwijfeld tot de meest gewaardeerde en invloedrijkste priesters van het bisdom. Een bijkomende erkenning van zijn competentie volgde op 11 april 1589. Toen werd hij op voorstel van de Brugse stadsmagistraat benoemd tot docent in de theologie aan de *Illustere School* van Jan de Witte, waar voor al wie interesse had openbare lessen in de theologie gegeven werden⁴. Het doceren zat hem kennelijk in het bloed en wellicht had hij er een bijzondere aanleg voor. In een periode van leerstellige strijd tussen katholieken en protestanten vereisten

---

3 Over de lotgevallen van de stad Brugge in die jaren, zie M. RYCKAERT, A. VAN DEWALLE e.a., *Brugge: de geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999; J.A. VAN HOUTTE, *De geschiedenis van Brugge*, Tielt, 1982.

4 Over de *Illustere Schole*, zie A.C. DE SCHREVEL, *Histoire du séminaire de Bruges*, dl. I, Brugge, 1895, en M.P.J. MARTENS (red.), *Brugge en de Renaissance: van Memling tot Pourbus*, Brugge-Gent, 1998 (vooral de bijdrage van N. GEIRNAERT en L. VANDAMME, *Cultuur en mentaliteit*, p. 35-41, inz. 36-37).

publieke lessen in de theologie voor belangstellende leken ongetwijfeld een grote competentie en doceervaardigheid. Deze nieuwe opdracht lag in het verlengde van wat hij te Dowaaï had gepresteerd. Lambrecht was een man van studie, maar veel meer dan een boekenworm, hij wilde zijn kennis ook meedelen en mogelijk studeerde hij vooral in functie van die communicatie. Hij wilde de leken onderrichten en deed dit via het geschreven en het gesproken woord. Vooraleer daarover uit te weiden moet nog een woord gezegd worden over zijn benoeming en zijn episcopaat.

Op 12 april 1595 werd Mathias Lambrecht door Filips II tot bisschop van Brugge benoemd. De pastorale inzet, het theologisch onderwijs, het kerkhistorisch werk en de menselijke kwaliteiten van M. Lambrecht werden duidelijk belangrijker geacht dan zijn afkomst⁵. Het voorafgaande informatieproces, d.w.z. de individuele ondervraging door de nuntius of de internuntius vooraanstaande geestelijken en leken, over de persoon van de kandidaat en de toestand in het bisdom had ons heel wat kunnen leren over Lambrecht, maar het verslag is helaas niet bewaard. De pauselijke bekrachtiging van de benoeming dateert van 20 november 1595; de bisschopswijding door Mathias Hovius, aartsbisschop van Mechelen, vond plaats op 28 juli 1596. Op 15 augustus daaropvolgend nam Lambrecht bezit van zijn bisdom⁶.

---

5 Van de 17 bisschoppen van het bisdom Brugge voor de Franse Revolutie waren er slechts twee van nederige afkomst, hij zelf en Servaas de Quinckere (1630-1639). Toch was zijn benoeming onder opzicht van sociale herkomst voor zijn tijd minder uitzonderlijk dan vaak wordt gedacht. Van de 44 bisschoppen die door Filips II (1555-1598) voor het eerst benoemd werden in de Nederlanden was de grote meerderheid niet van adellijke afkomst en wie het wel waren stamden bijna allen uit de lage adel. Bovendien hadden weinig niet-adellijke bisschoppen een vader die een hoge functie vervulde aan het hof of zetelde in de centrale bestuursorganen van de Nederlanden. De meesten stamden uit de min of meer gegoede burgerij of uit ambtenarenfamilies (bisschop De Corte bijvoorbeeld behoorde tot een Brugse schepenfamilie); heel wat anderen waren van zeer eenvoudige afkomst. Albrecht en Isabella benoemden meer bisschoppen van adellijken bloede of uit het ambtsadellijke milieu dan Filips II. Na de aartshertogen kwamen steeds meer bisschoppen uit adellijke geslachten. Deze gegevens werden ontleend aan D. PASCHEIJN, *Het episcopaat in de Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1559-1801). Een vergelijkende studie naar afkomst, sociale status, studies en pre-episcopale loopbaan*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1998, p. 72-76.

6 E. STRUBBE en L. VOET, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen-Amsterdam, 1960, p. 242. (Heruitgave Brussel, Paleis der Academiën, 1991). Voor meer informatie over Hovius en zijn

Een verslag van bisschop Lambrecht uit het jaar 1600 leert dat de toestand in het hele bisdom zeer zorgwekkend was. Een deel ervan was nog bezet door Staatse troepen en de strijd ging verder. De bisschop durfde alleen Brugge en de aanpalende parochies bezoeken, want vrijbuiters waren niet ten onrechte zeer gevreesd. Nog volgens de *status episcopatus* van 1600 bleven de meeste landerijen in het uitgestrekte Brugse Vrije *vague ende onghcultiveert*⁷. De centrale en lokale overheden verkeerden in de onmogelijkheid de veiligheid op het platteland te garanderen. De parochiekerken waren er bijzonder erg aan toe. In 1600 zouden er van de ca. 130 nauwelijks 30 van verwoesting, brand of groot verval gespaard gebleven zijn. Op het platteland verbleven er nog slechts enkele priesters, die meestal twee, drie of zelfs vier parochies moesten bedienen. Er waren vrijwel geen priesters in opleiding. De bisschop stond nagenoeg machteloos tegenover zovele noden. De uitkomst van de strijd tegen de ‘rebellierende’ noordelijke provincies was nog zeer onzeker toen Lambrechts episcopaat in 1596 een aanvang nam. De aankomst van Albrecht en Isabella in 1598 liet evenwel betere tijden verhoppen. De inname van Oostende (1604) en het Twaalfjarig Bestand (1609) dateren echter van na zijn overlijden. De bisschop trachtte zijn diocees behoorlijk te besturen, maar veel kon hij niet aanvangen⁸.

Mathias Lambrecht is vooral bekend gebleven als kerkhistoricus. Hij publiceerde in 1590 het eerste in het Nederlands gestelde lijvig werk over de geschiedenis van de Kerk en de levens van de heiligen. Aan die publicatie waren vele jaren onderzoek en studie voorafgegaan. Uit een brief aan kardinaal Baronius (18 februari 1602) blijkt

---

tijd, zie de recente, originele en boeiende studie van E. PUT en C. HARLINE, *Verloren schapen, schurftige herders. De helse dagen van Mathias Hovius, aartsbischop van Mechelen 1596-1620*, Davidsfonds, Leuven, 2002. Hovius en Lambrecht waren studiegenoten te Leuven en hadden ook als bisschoppen goede contacten. Lambrecht schreef in een brief aan kardinaal Caesar Baronius van 18 februari 1602 dat Hovius hem aanspoorde zijn *Kerckelicke historie* uit te breiden en zo vlug mogelijk opnieuw te publiceren. Zie J.M. DE SMET, *Onuitgegeven brieven*, p. 64-68.

7 *Deux documents relatifs à l'état du diocèse de Bruges en 1596 et 1600* in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, III, 1866, p. 266-273.

8 Over zijn initiatieven en activiteiten als bisschop, zie vooral A. DEWITTE, *art. cit.*, p. 52-53.

dat hij rond 1580, terwijl hij te Dowaii verbleef, reeds een in het Vlaams gesteld compendium van heiligenlevens had opgesteld⁹. Blijkbaar was Lambrechts eerste opzet enkel die levens van de heiligen, met aansluitende uitleg over hun feestdagen, uit te geven. De Leuvense drukker Jan vanden Bogaerde verkreeg in 1586 het koninklijk privilege voor het drukken van een boek genaamd, *het leven der heylighen, gemaeckt door den Eerweerdighen Heere Mathias Lambrecht*.

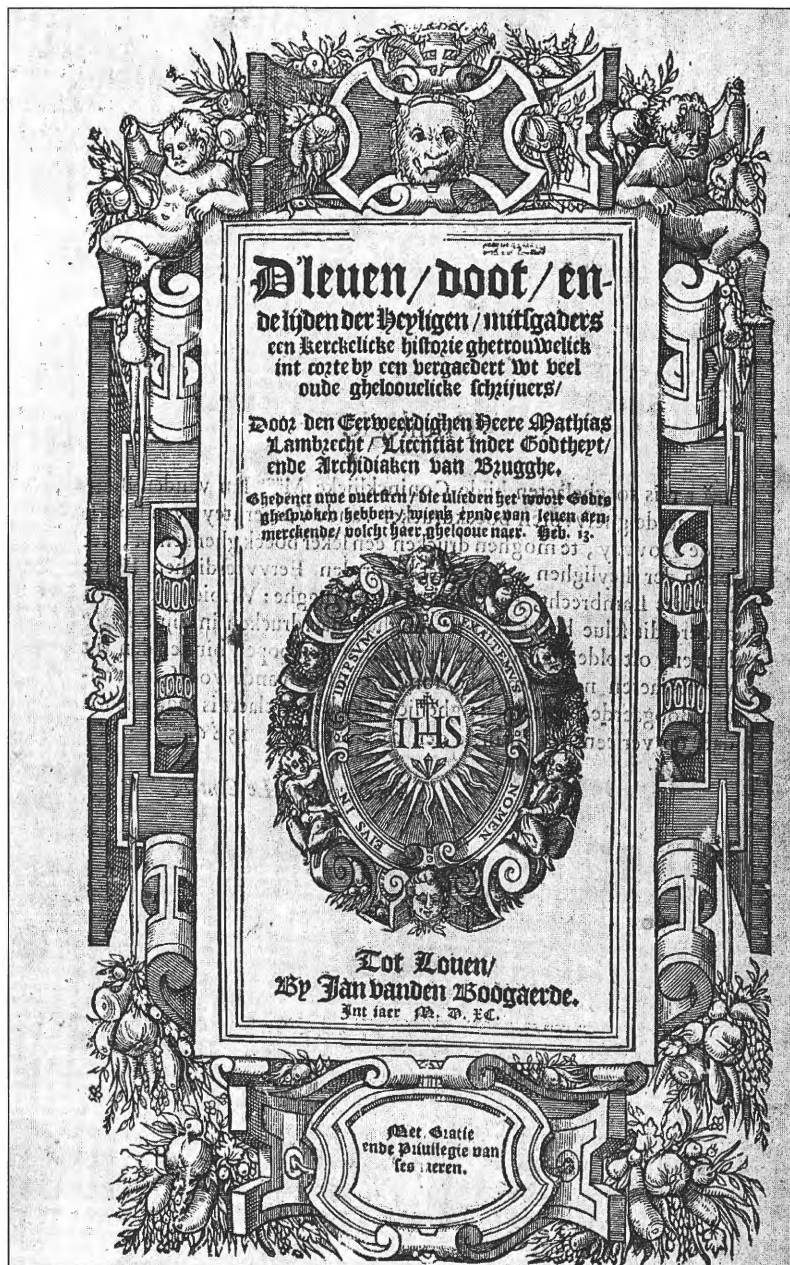
De auteur kwam echter tot de overtuiging dat voor een beter begrip een overzicht van de algemene kerkgeschiedenis daarbij hoorde. Dit overzicht groeide uit tot een tweede boekdeel en meteen tot een historische apologie van de katholieke Kerk. Zo werden er uiteindelijk twee boeken gepubliceerd in één volume, met als titel *D'leven, doot, ende lijden der Heylighen, mitsgaders een kerckelicke historie ghetrouwelick int corte by een vergaedert uut veel oude gheloovelicke schrijvers, door den Eerweerdighen Heere Mathias Lambrecht, licentiat inder Godtheyt ende archidiaken van Brugghe* (fol. 1-490) en [2] *Een Kerckelicke historie tot meerder verstant vande voorgaende legenden oft leven der Heylighen mitsgaeders ooc om claerlicken te sien d'eendrachticheyt vande heylighe Catholijcke Kercke des Heeren Jesu Christi genomen en by een int corte vergadert uut verscheyden ghelooffelijcke legenden historien ende oude schrijvers* (fol. 1-178, nieuwe paginering). Leuven, Jan Vanden Bogaerde, 1590.

Het schrijven van dit lijvig werk had de auteur begrijpelijkerwijs een grote inspanning gevraagd. In een brief gericht aan bisschop Drieux en gepubliceerd bij de aanvang van zijn boek schreef hij zelf "*Dat moet ick wel kennen dattet mij seer swaer ghevalen heeft/ om den grooten aerbeijt die daer toe diende*". De lijst van de bronnen die hij gebruikt heeft, maakt zijn bewering zeer geloofwaardig. Ook geloofwaardig is zijn bewering dat de herhaaldelijk tegenstrijdige informatie van de beschikbare literatuur, zijn werk serieus heeft bemoeilijkt. Het kerkhistorisch oeuvre van Lambrecht verdient veel meer aandacht dan het totnogtoe heeft gekregen. Het ware een mooi onderwerp voor een licentiaatsverhandeling of voor een paar uitgebreide artikelen.

Lambrecht schreef zijn boek duidelijk met apologetische bedoelingen. Hij stelde vast dat er uitgebreide heiligenlevens en kerkge-

---

9 J.M. DE SMET, *art. cit.*, p. 58-59.

Titelpagina's van Mathias Lambrechts kerkgeschiedenis en hagiografisch compendium (Leuven : Jan vanden Boogaerde, 1590)

Een Kerckelicke

historie tot meerder verstant vande
voorzagende legenden oft leuen der Heylighen /
mitsgaders doe om claetlichen te sien d' eend-
achticheyt vande heylighe Catholische Kercke
des Heeren Jesu Christi genomen en by een int
corze vergadert verseyden ghelooftelicke
legenden / historien ende oude schryuers.

Staet opde weggen / ende liet / ende vraeght naer d' oude
paden / welsche den goeuen werch is / ende wardel-
daer in / ende ghy hier sult vinden vercoelinge voo-
uwe sielen. *Byeen. 6.*

Tot Louen /
By Jan vanden Boogaerde.

In't Jaer M. D. L. C.
Met Statte
ende Privilegie van
ses iaeren.

schiedenissen in het Latijn en het Frans bestonden maar niet in het Vlaams. Omdat talrijke mensen door de protestanten 'deerlijk bedrogen werden' bestond daaraan een grote behoefte. Hij wilde aantonen dat de leer van de protestanten niet in overeenstemming was met die van de oude Kerk en dus fout zat. Zijn publieke lessen in de theologie en zijn geschriften hadden dezelfde bedoeling: de waarachtigheid van de Roomse Kerk bewijzen. Vooral de *Kerckelicke historie* had succes, zelfs in Holland en Zeeland. Ze werd minstens een drietal keren herdrukt (1595 (2x), 1609). Aubertus Miraeus zorgde voor de uitgave van 1609. Hij gaf meer structuur aan de tekst, moderniseerde her en der de taal en voegde er een zesde hoofdstuk aan toe dat de gebeurtenissen behandelt tussen 1590 en het wapenbestand van 1609¹⁰.

Het eerste boekdeel (*D'leven, doot, ende lijden ...*) bevat een ahangsel van 7 folio's met als titel *Antekerst*. Dit traktaatje werd ook opgenomen bij de heruitgave van dit eerste boekdeel in 1610, maar niet in de bovenvermelde afzonderlijke heruitgave van het tweede boekdeel *Een Kerckelicke historie*. J.F. Foppens (*Bibliotheca Belgica*, 1735, p. 876) vermeldt drie publicaties van Lambrecht met verlatijnste titels, *Historia ecclesiastica*; *De vita, morte et passione sanctorum* en *Tractatus brevis de Antichristo*, dit laatste verschenen in 1602, in -8°. Hij voegde er uitdrukkelijk aan toe dat deze werken in de volkstaal (*lingua vernacula*) geschreven zijn. P. Bergmans (*Biographie Nationale*, XI, 1890-1891, kol. 209-210), vermeldt deze laatste publicatie als: *Un traité de l'Antechrist*. 1602; in -8°. Het betreft ongetwijfeld de *Antekerst* in de oorspronkelijke Vlaamse versie. Ook de *Bibliotheca catholica Neerlandica impressa (1500-1727)* (BCNT), (Den Haag, 1954, nr. 4877), vermeldt het *Tractatus brevis de antechristo*. Andere klassieke bio-bibliografische woordenboeken vermelden het gezochte tractaat niet¹¹. We hebben een beroep gedaan op zeer deskundige personen om toch minstens één exemplaar van deze -8° publicatie te vinden, maar tevergeefs¹².

10 B. JANSSENS de BISTHOVEN, *art. cit.*, p. 48-49.

11 We consulteerden o.a. Valerius Andreas, F. Sweertius, J.N. Paquot, *Belgica typographica en Catalogue of Books from the Low Countries 1601-1621 in the British Library* van Simoni.

12 We bedanken op de eerste plaats de heer Joost Depuydt, wetenschappelijke medewerker van het project Short title catalogus Vlaanderen (STCV) die voor ons alle

Geen enkele van de in voetnoot 2 genoemde auteurs heeft iets geschreven over het merkwaardig traktaat van Mathias Lambrecht met als titel *Antekerst*. Nochtans moet Lambrecht het de moeite waard gevonden hebben om de Vlaamssprekende mensen in te lichten over de Antichrist die in het Oude en het Nieuwe Testament herhaaldelijk ter sprake komt. Ons interesseert niet zozeer die figuur op zich dan wel de religieuze gedachtewereld en mentaliteit waarin de belangstelling ervoor kon leven en gedijen.

Antekerst beslaat zeven dichtbedrukte folio's (18 op 29,1 cm), telkens verdeeld over twee kolommen en voorzien van talrijke bronverwijzingen in de rand. Het aantal woorden bedraagt in totaal 7.139, randnotities niet inbegrepen¹³. De auteur heeft duidelijk een religieus-didactische bedoeling. Hij onderzoekt aan de hand van (in zijn ogen ernstige) argumenten wat er over de Antichrist en de al dan niet nakende eindtijd geweten is en meegedeeld kan worden. Enerzijds reageert hij tegen enkele ongefundeerde opvattingen, anderzijds vraagt hij aandacht voor de eindtijd die er hoe dan ook komt¹⁴. Hij stelt dat er wel enkele tekenen zijn die zouden kunnen wijzen op een relatief nabije eindtijd, maar dat er veel meer zijn om aan te nemen dat die tijd niet nabij is en zelfs dat er heel weinig met zekerheid kan gezegd worden over het tijdstip van de parousie, de verwachte terugkeer van Christus op aarde. De theologie-professor M. Lambrecht wil de gelovigen informeren en ze meteen wat geruststellen, het Laatste Oordeel kon immers angst aanjagen omdat het gepaard zou gaan met grote verschrikkingen.

---

mogelijke elektronische bestanden heeft geraadpleegd. Van de twee grote werken van Lambrecht blijken nog verscheidene exemplaren bewaard gebleven te zijn, ook in Nederland, maar van een afzonderlijk werkje over de Antichrist was geen spoor te vinden. Dank ook aan Bart Opdebeeck, conservator te Brussel; Nico Debrabander (Plantin Moretus Museum Antwerpen), Kurt Priem (Bibliotheek Grootseminarie Brugge) en Marina Teirlinck (Bibliotheek Grootseminarie Gent en Catalogus van de Gentse wetenschappelijke bibliotheken).

- 13 Tekst gedrukt in gotische letters, volgens E. Van Mingroot, professor paleografie, te typeren als gothica textura semi-formata.
- 14 Terloops vermelden we dat er ook populaire legenden ontstonden rond de Antichrist. Een uniek exemplaar van een Utrechtse druk uit 1539 van zo'n volksverhaal werd onlangs heruitgegeven door W.L. BRAEKMAN (ed.), *Vanden Leven ende Voerganc des alder boesten ende quaetsten Antekerst*, Vandewiele, Brugge, 1984.

Vooraf nog een korte toelichting bij Lambrechts werkwijze en ‘wetenschappelijke’ methode. Zijn wetenschap steunt op oude geschriften, vooral de Schriftuur en in veel mindere mate enkele kerkvaders. De marges naast de teksten bevatten 12 verwijzingen naar het Oude Testament (vooral Genesis), 33 naar het Nieuwe (vooral Apocalyps, Mattheus en de brieven aan de Thessalonicenzen) en 12 naar de Vaders (vooral Augustinus). Collega Daniël Verhelst, aan wie we het traktaat van M. Lambrecht mochten voorleggen, vond het opvallend dat onze Brugse theoloog niet verwees naar eigenlijke studies over de eindtijdverwachting uit de volle of de late Middeleeuwen¹⁵. Lambrecht wilde zich rechtstreeks steunen op de Schrift en op enkele autoriteiten uit de eerste eeuwen. Ofwel waren latere auteurs hem niet of minder bekend, ofwel achtte hij ze minder geloofwaardig, ofwel wilde hij zijn Vlaamse lezers geen te zware kost aanbieden. Wellicht speelden de drie veronderstellingen elk voor een stuk mee.

Hoezeer Lambrecht ook rechtstreeks steunt op de bijbel, toch is zijn persoonlijke inbreng niet te verwaarlozen: hij kiest de teksten (hoewel in dergelijke traktaten meestal verwezen wordt naar overwegend dezelfde passages, vooral wat het Nieuwe Testament betreft). Verder combineert en commentarieert de auteur de gekozen teksten en geeft hij soms expliciet zijn persoonlijke mening weer. Ook dat gebeurt nooit zonder argumentatie. Men kan zijn werk volgens de normen van de tijd ons inziens wetenschappelijk noemen. Maar men vergeet vooral niet dat hij leefde in een denkwereld die heel erg verschilde van de hedendaagse. De aarde stond nog onbeweeglijk in het centrum van het heelal (Copernicus wereldbeeld was door Rome als ketters gebrandmerkt en Galilei’s werk is van latere datum) en veel belangrijker: de bijbel werd als het woord van God letterlijk geïnterpreteerd, uiteraard met begrip voor parabels, beeldspraak en symboliek¹⁶. God stond als Schepper van het heelal niet ter discussie. Hij had

---

15 Verhelst is de enige Belgische historicus die tijdens de laatste halve eeuw een doctoraal proefschrift wijdde aan de eindtijdverwachting. We danken hem voor zijn suggesties bij het concipiëren van deze bijdrage.

16 Wie de afstand wil meten tot de moderne, ook katholieke exegese kan o.m. terecht bij de schitterende studie van P. SCHMIDT, *In de handen van mensen. 2000 jaar Christus in kunst en cultuur*, Davidsfonds, Leuven, 2000. De auteur is hoogleraar bijbelexegese verbonden aan het Grootseminarie van Gent en aan de K.U.Leuven.

de wereld geschapen in zes dagen. Zoals Hij een begin had gesteld aan de kosmos, zo zou Hij er ook een einde aan maken. Het werd algemeen aangenomen dat bij de wederkomst des Heren op het einde der tijden de doden tot leven gewekt zouden worden en absolute rechtvaardigheid zou geschieden. Het Laatste Oordeel zou sommigen naar de hemel en anderen naar de hel verwijzen. Het tijdstip van het einde van de wereld was onbekend, maar voorafgaande tekenen zouden het aankondigen.

Het geheel van die 'wetenschap', de eschatologie genoemd, was voorbehouden aan exegeten en theologen, maar geestelijken en belangstellende leken werden gevoed met die 'kennis'. De eschatologie is zo oud als de Kerk, maar de studie van de eindtijd wekte soms meer en soms minder interesse. De problematiek van de eindtijdverwachting genoot globaal genomen, een intensere belangstelling in de Middeleeuwen¹⁷ dan in de Nieuwe Tijd. Van het tractaat van Adso, een monnik van het klooster van Montier-en-Der, geschreven in 953-954 bleven niet minder dan 171 manuscripten bewaard, daterend van de 10de tot de 14de eeuw¹⁸. R. Bauer stelt dat de tijd rond het jaar 1000 "een periode is geworden waarin de eindtijd nabij leek te zijn"¹⁹. L. Milis daarentegen zocht op een uitzondering na vruchteloos naar sporen van een eindtijdverwachting in het jaar 1000 of daaromtrent. Hij betwijfelt zelfs of de eindtijd toen überhaupt wel verwacht werd, van een algemene eindtijdverwachting kan er volgens hem zeker geen sprake zijn. In de teksten die hij onderzocht komt de Antichrist niet voor²⁰. Ook de bovengenoemde Adso stelde niet dat de komst van de Antichrist en het daaropvolgende Laatste Oordeel nabij waren²¹.

---

17 C. CAROZZI en H. TAVIANI-CAROZZI, *La fin des temps. Terreurs et prophéties au Moyen Age*, Parijs, 1999; C. CAROZZI, *Apocalypse et salut dans le christianisme ancien et médiéval*, Mayenne, 1999.

18 Een kritische heruitgave van deze belangrijke tekst werd bezorgd door D. VERHELST, *Adso Dervensis. De ortu et tempore antichristi necnon et tractatus qui ab eo dependunt*. – Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis XLV, Brepols, Turnhout, 1976.

19 R. BAUER, *In het licht van de eindtijdverwachting*, in: *Onze Alma Mater*, 53 (1999), p. 364-385, inz. 370.

20 L. MILIS, *Apocalyps en utopie in 1000, 2000 en tussenin*, in: *Kultuurleven*, 67 (2000), p. 36-45.

21 D. VERHELST, *Adso van Montier-en-Der en de angst voor het jaar Duizend*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 90 (1977), p. 1-10; W. OTTEN, *Eindtijdreflecties van een monastiek historicus: de visie van Rodulfus Glaber op het jaar 1000 na Chr.*,

De Franse mentaliteitshistoricus Jean Delumeau besteedde in een spraakmakend boek een dertigtal bladzijden aan de eschatologische angsten²². Hij constateerde ondermeer dat de verwachting van de eindtijd hoogtepunten kende bij de overgang van de 14de naar de 15de eeuw en naar aanleiding van het Westerse Schisma. Hij schreef: “Jamais la chrétienté n’avait autant parlé de l’Antéchrist qu’à partir du Grand Schisme”²³. Ook bij de overgang van 15de naar de 16de eeuw was die verwachting levendig. De opkomst van het protestantisme is mede te verklaren in die context en heeft op zijn beurt de eindtijdverwachting versterkt. Luther b.v. dacht dat de eindtijd niet lang meer op zich zou laten wachten. Zoals zijn bekende voorlopers Wyclif en Hus en zoals vele andere hervormden zag hij in de paus de Antichrist. In de tweede helft van de 16de eeuw en de eerste helft van de 17de eeuw lijkt de vrees voor de Antichrist en de catastrofes die zijn komst zouden vergezellen uitgesproken sterker geweest te zijn in protestantse dan in katholieke landen. Globaal genomen genoot die verwachting toen minder aandacht dan voorheen. Deze vaststelling werd voor de Verenigde Provincies bevestigd door de Nederlandse historicus Theo Clemens. Ook de terechte bewering van Delumeau dat het Concilie van Trente (1545-1563) de angst voor een nabije eindtijd heeft ingeperkt, wordt door Clemens bijgetreden²⁴. De Amerikaanse historicus Bernard McGinn die een overzicht trachtte te geven van de geschiedenis van de “laatste vijand” (de antichrist) van zijn voorafbeeldingen in het jodendom tot vandaag, stelde daarentegen dat de

---

in: TH. CLEMENS, W. OTTEN en G. ROUWHORST (red.), *Het einde nabij? Toekomstverwachting en angst voor het oordeel in de geschiedenis van het christendom*, Nijmegen, 1999, p. 123-136, inz. 129-131.

- 22 J. DELUMEAU, *La peur en Occident (XIVe-XVIIIe siècles), une cité assiégée*, Parijs, 1978, p. 197-231.
- 23 IDEM, *La peur*, p. 208. De auteur vervolgt: “Si l’obsession de l’Antéchrist et la peur de la fin du monde – appréhensions d’origine cléricale – atteignirent à partir du milieu du XIVe siècle des couches de la population vraisemblablement beaucoup plus larges qu’en l’an mil, cela tient non seulement aux malheurs du temps, mais aussi et peut-être surtout aux moyens de diffusion de ces terreurs eschatologiques.”
- 24 TH. CLEMENS, *De Nederlandse rooms-katholieken in de 17de en 18de eeuw en hun omgang met de toekomst*, in: TH. CLEMENS, W. OTTEN en G. ROUWHORST (red.), *Het einde nabij?* p. 245-257, inz. 245-246. De grotere belangstelling in de protestantse wereld blijkt ook uit R.K. EMERSON, *Antichrist in the Middle Ages*, Manchester, 1981, p. 204-237: Antichrist in the Renaissance.

fascinatie voor de figuur van de antichrist in Engeland een hoogtepunt bereikte aan het eind van de 16de en in de 17de eeuw²⁵

Het traktaat van Lambrecht heeft vele kwaliteiten maar het is allesbehalve gestructureerd en overzichtelijk. De tekst loopt non-stop rechtdoor; er werd niet één keer een nieuwe regel begonnen wanneer er een nieuwe stap gezet werd in de redenering of wanneer er een ander aspect werd aangesneden. De moderne lezer heeft het daar moeilijk mee. Destijds kwam dergelijke werkwijze evenwel veelvuldig voor.

Op basis van de Schrift werd algemeen aangenomen dat drie tekens het Laatste Oordeel zouden voorafgaan: de verkondiging van het evangelie aan alle volkeren, de afvalligheid van zeer vele christenen en de komst van de Antichrist gepaard gaande met vele verschrikkingen. Ooit hebben exegeten en/of theologen de tijd en zelfs de dag van het Laatste Oordeel willen berekenen! Anderen vonden dat vermetel en onmogelijk. Christus zelf zegde het juiste tijdstip niet te kennen. Het verbaast dat heel wat geestelijken steunend op oudtestamentische profetieën en nieuwtestamentische apocalyptische geschriften gepoogd hebben aan de hand van ingewikkelde berekeningen veel meer te weten te komen²⁶.

Mathias Lambrecht heeft zich ontegensprekelijk persoonlijk geïnteresseerd aan bovenvermelde problematiek. Hij voelde zich bovendien geroepen om de resultaten van zijn studie te publiceren, d.w.z. aan een breder publiek kenbaar te maken. Zoals hij de eerste was om een grote Vlaamse kerkgeschiedenis te publiceren, zo was hij wellicht ook de eerste om een exegetisch-theologisch tractaat over de Antichrist in de Vlaamse volkstal te publiceren. Hij wilde dus ook mensen bereiken die niet of minder beslagen waren in het Latijn. Zijn opvattingen wekken des te meer interesse omdat hij beslist een vooraanstaand theoloog was en later als bisschop in de Brugse stede heeft geleefd en gewerkt.

---

25 B. MCGINN, *De Antichrist. De geschiedenis van tweeduizend jaar aardse verdorvenheid: oorsprong, betekenis, doel*, Baarn, 1996, p. 249. Vert. uit het Engels van *Anti-Christ*, New York, 1994.

26 Ook Isaac Newton, bekend grondlegger van de moderne wetenschap, hield zich in de late 17de eeuw nog gedreven bezig met het berekenen van de tijd van de Antichrist en het aanbreken van het einde van de wereld. Zie B. MCGINN, *De Antichrist*, p. 13.

Volgens McGinn deed zich vanaf de late 16de eeuw in katholieke kringen een verwetenschappelijking voor van de antichrist-studie door een kritische bestudering van het Nieuwe Testament en de kerkvaders. Belangrijke elementen van de middeleeuwse toevoegingen aan de antichristbeeldvorming werden daardoor weggezuiverd. Robertus Bellarminus (1542-1621) die te Leuven doceerde en wegens zijn groot talent ook groot aanzien genoot, baseerde zich rechtstreeks op de bijbelteksten om aan te tonen dat de paus of het pausdom niet de Antichrist waren en dat de Antichrist nog moest komen omdat de bijbelse tekenen zich nog niet hadden voorgedaan. De gedachtegang van Lambrecht gaat in die richting²⁷.

Inhoudelijke kennismaking met Mathias Lambrechts *Antekerst*

We hebben gepoogd de essentiële inhoud van het traktaat over de Antichrist weer te geven aan de hand van uitgebreide citaten²⁸.

De tekst getiteld *Antekerst* vangt aan met het onderstaande citaat, waaruit de bedoeling van de auteur duidelijk blijkt. Er werden over de Antichrist zoveel onzekere en zelfs leugenachtige zaken geschreven, dat het hem nodig leek op basis van de Schrift en de kerkvaders duidelijk te maken wat men mag of moet geloven.

Aengesien dattet een spreecwoort ende ghemeyn ghevoelen der kersten is datter eenen Antekerst sal commen recht voor de laetste comste des Heeren/ ic hebbe wel willen een lutterken daeraf roeren en vermaenen. Om te weten watmen van Hem naer de schrifture oft leeringhe der oude

---

27 B. MCGINN, *De Antichrist*, p. 256-261.

28 We beseffen dat dit traktaat ook anders zou kunnen bestudeerd worden. Er zou b.v. voor elke verwijzing kunnen nagegaan worden in hoever ze getrouw is weergegeven, welke teksten zijn voorkeur genieten en welke niet, op welke Latijnse traktaten hij mogelijk toch gesteund heeft, enz. Dit onderzoek zou zeer tijdrovend zijn en wellicht zou op verscheidene vragen geen antwoord kunnen gegeven worden. In elk geval zou een dergelijke studie minder passen in dit tijdschrift en ver uitstijgen boven de eerste bedoeling van deze bijdrage: kennismaking met wat bisschop Lambrecht in de volkstaal wilde meedelen. Lambrechts publicatie lijkt wel uitzonderlijk geweest te zijn. De grote belangstelling was vooral in katholieke kringen voorbij. Soortgelijke geschriften van andere bisschoppen uit onze gewesten hebben we niet aangetroffen. De keuze van de aangehaalde passages en citaten is onvermijdelijk subjectief.

vaders mach oft moet ghelooven. Te meer datmen van hem veel wonderlicx gheschreven vint/ ende somtijts dat onseker is voor seker wort uutghegheven en gelooft / ende dat valsch ende leughen is / voor de waerheyt wort ontfæen. [CCCCXCIA]

De auteur stelt eerst en vooral de vraag naar het wezen en het sta-tuut van de Antichrist. Deze is geen duivel in de gedaante van een mens, maar een mens met lichaam en ziel zoals alle andere mensen. Hij zal echter van zodra hij tot de jaren van verstand gekomen is, de duivel gewillig volgen. Hij is geen duivel omdat hij geboren zal worden uit mannelijk zaad.

Hy sal wesen dan een mensche / maer sulck een mensche / de welcke van ioncx soo bedorven sal wesen ende in alle sonden soo opghevoedt dat hy sal boven alle boose menschen uutsteken ende schijnen selfs vande sonde ghevoedt te wesen : ghelijckmen ander ionghe kinderen met sogh / pap en melck opvoedt. Hy sal ooc gheboren worden niet van oft uut den boosen gheest / die niet en genereert / maer van een vrouwe door het saet van een manspersoone. Waer dat hy gheboren sal zijn / van wat gheslachte / namelicken uut gheslachte der Joden / ende oft hy van een maeght ofte nonne ter weereit sal comen / dat en is niet seker / ommers dat en derf ic voor seker niet segghen: Dan dat houde ic voor de waerheyt dat hy van gheen maeght gheboren sal wesen sonder toedoen van mannelick saet / door het welcke het maeghdom verloren wort. [CCCCXCIA]

Lambrecht schrijft dat sommigen menen dat hij zal geboren worden in Babylonië uit het geslacht van Dan. In een uitvoerig commentaar wijst hij die veronderstelling echter af met een voor hem typisch argument “Maer die passagen vander schrifture en duncken my niet claer ghenoech te wesen om voor seker dat daeruit te verstaen.”

De Antichrist zal door de Joden onthaald worden als de waarachtige Messias, volgens het getuigenis van Christus zelf. Om die reden, zo stelt de auteur, is het “ghenoech gheloovelick dat hy besneden zal worden”. Die conclusie is een beetje verwonderlijk aangezien de auteur een paar bladzijden verder schrijft dat Sint Hiëronymus aange-merkt heeft:

dat Antekerst gheboren sal worden oft vande Joden oft van kerstenen / oft ommers van sulcke die den warachtighen en oppersten Godt kennen. [CCCCXCIIb]

Welke naam zal de Antichrist hebben? Sint Jan heeft daar iets over

geschreven, maar Lambrecht zegt dat hij het niet begrijpt (“maer mijn verstant en streeckt soo verre niet”). Hij besluit:

Jae by avonture en sal dat niemant voor seker weten / dan opden tijt van Antekerst selve. Ghelijck meer ander prophetien niet eer verstaen en worden /dan alsse vervult worden. Wie weet oft hy eenen Hebreusch en naem sal hebben / oft eenen Griecxschen / oft eenen Latijnschen / iae oock een ander. Watter af is / hy sal eenen schoonen naem voeren / gheelijckt wel te ghelooven is. Want al wort hy van ons iae vande schrifture gheheeten Antekerst / hy en sal soo niet ghenaemt zijn met zijnen eyghen naem Maer wort alsoo toeghenaemt / om dat hy teenemael contrarie sal wesen Christus onsen salichmaker / door dat Antekerst soo veel gheseyt is als een die teghen Christus is / soo dat alle de ghene die andersins leert dan Christus geleert heeft / oft anders doet ende leeft dan Christus ghebiet oft het christendom vereyscht / die mach eenichsins Antekerst gheheeten worden.[CCCCXCIB - CCCCXCIIa]

De Antichrist is de complete tegenstelling van Christus. Lambrecht ziet het aldus:

Want Christus quam ootmoedich ende sachmoedich / maer Antekerst sal wesen hooverdich en spijlich. Christus sochte in alles [ms: als] d'eere van Godt zijnen vader / mitsgaeders de salicheyt der menschen / maer Antekerst sal van hemselven veel houden ende Godt versmaden. Christus quam om zijn bloet te sturten voor de salicheyt vande weerelt / en om te dienen / ende niet ghedient te worden / maer Antekerst sal comen om gheert te worden ende veel bloets te sturten. De hooverdighe sal hy verheffen / de boose vervoorderen / ende d'aerme bedructe meer verdrucken / daer Christus ghecomen is om de hooverdighe te vernederen ende de bedructe te vertroosten. De goede sal Antekerst soecken te bederven / de gheloovighen van Godt te vervremden / de cleyndoedighe tot wanhope oft tot een verwaende hope te bringhen / de welcke Christus al met d'olie van zijnder ghenadicheyt begheerde te ghenesen. In corte Antekerst sal in alles [ms: als] Christus contrarie wesen en doen / soo dat hy met rechte soo toegenaemt wort. Te meer dat hy zal leeren dat Christus selve Antekerst gheweest heeft / een bedriegher ende verleyder des volcx. [CCCCXCIIa]

De Antichrist zal zo groot succes kennen ‘dat hy binnen corten tijt sal meester worden van gheheel de weerelt’. Hij zal daartoe drie uitzonderlijke middelen gebruiken: grote veinzery en grote beloften, wonderlijke werken die mirakelen schijnen te zijn en gruwelijke tor-

menten. Het grootste deel van de wereld zal hij onderwerpen door beloften en bedrog. Zijn leer zal “een ghemenghelde wet oft gheloove” [zijn]:

Ghelijck Mahumet ghedaen heeft / die zijnen Alcoran ofte wet ghenomen heeft eensdeels uut de wet van Moyses / eensdeels uut de leeringhe der heydenen. Door welcke middel hy menich dusent mensche (bysonder die vleesschelicke zijn) tot zijnder fantasie getrocken heeft. Aldus sal Antekerst ooc doen ommers int beghinsel / overmits dat Daniel hem noemt een Prince des verbonts / ende seght dat hy zijn rijcke sal vercrijghen door bedrogh ende listelick handelen met de ghene daer mede hy vrientschap gemaect hadde. Waeruut ghenoech schijnt dat Antekerst ten eersten een maniere van gheloove maken sal uut veel secten ofte valsche religien / om alsoo alderhande secten te accorderen / ende met hem te trecken.[CCCCXCIIb]

Niet alleen dé Antichrist, maar ook tyrannen zoals Antiochus [IV], koning van Syrië bijgenaamd Epiphanes [hij regeerde van 176 tot 164 v. C.] en anderen probeerden het ware geloof te vernietigen. Dat doen ook de ketters elk op hun manier. Het is dus geen wonder, aldus de auteur, dat die door Sint Jan antichristen worden genoemd. Al wie een artikel van Christus' leer loochent is eigenlijk een antichrist. Alle 'sectarissen' zijn voorlopers die de weg bereiden voor de komst van dé Antichrist. En hij voegt eraan toe:

Want al zijn zy malcanderen dickwils contrarie soo datse teghen malcanderen schrijven ende verdoemen / zy accorderen nochtans daer in datse al gheslegghen vyanden syn vande catholicke kercke / soeckende die te verdrukken ende de catholycken van Godt ende de salicheyt te vervremden. Daerom datse wel Antekersten gheheeten worden. Dit en souden wy haer niet durven opdeghen noch haer sulcken naem toeschicken / indien ons de schrifture daer toe niet en bedwonghe. Hoe wel datmen daghelicx siet dat gelijk de menschen door de ketterien en secten vervremt worden van het gheloove / datse met eenen oock van Godt vervremden / ende van d'een dolinghe in d'ander suckelen / iae ten letsten van het gheloove gheen werck en maecken / maer bycans goddeloos worden. Daerom sal Antekerst van sulcke zeer lichtelick ontfaen worden / door datse haeten d'eendrachticheyt vander kercke / ende hem sien doen sullen veel saecken teghen het gheloove die zy daer te vooren ghedaen hadden. Want Antekerst sal over al de kercken en cloosters ontheylighen ende bederven / de sacramenten namelick het sacrament vanden authaere

versmaeden / alle ceremonien ofte goede usancien vander kercke verworpen / alle Godts heylighen blameren / ende hem selven ten laetsten verheffen boven al dat Godt is / oft als Godt ghedient wort. Soo dat hy selve sal sitten inden tempel Godts / hem uitghevende ende vertooghende al of hy Godt ware. Dat de heylighe schrifture dit ons soo claelick niet en ghetuyghde ten soude qualicken gheloovelicken zijn. Te weten dat een puer mensche soo verwaent en opgeblasen soude moghen wesen / dat hy hem selven voor Godt soude durven uitgheven ende versmaden al dat goddelick is. [CCCCXCIIIa]

Steunend op de apostel Johannes menen sommigen dat de Antichrist zijn voornaamste verblijfplaats in Jeruzalem zal hebben omdat hij “sal sitten inden tempel Godts ...”. Die redering acht Lambrecht onzeker. Toch kan hij aannemen dat de Antichrist voornamelijk in Jeruzalem zal verblijven.

Hoe wel dattet zeer gheloovelick is dat hy te Jerusalem principaelick zijn woonste sal nemen om vande Joden te beter ontfaen te worden voor Messias. [CCCCXCIIIa]

Het bedrog van de Antichrist blijkt ook hieruit dat hij uiterlijk geen vrouwen zal begeren, “hoe wel dat hy metter herten seer wulps en vleeschelick sal wesen soo Hieronimus te kennen gheeft”. Hij zal een zuiver leven veinzen “om de liefhebbers der suyverheyte beter te trecken”.

Ten tweede, de Antichrist zal “veel wonderlicke wercken” doen. Hij zal de macht van zijn meester Satan gebruiken om daardoor de gelovigen van God te vervreemden. Om het bedrog van die wonderen aan te tonen verwijst Lambrecht naar Paulus:

De welke nochtans al bedrieghelick en leughenachtich sullen wesen naer het schrijven van Paulus : Want Antekerst en sal gheen oprechte mirakelen doen : Het welke sulcke wercken zijn die de macht van een puer creature te boven gaen. Ghelijck onsen salichmacker ghedaen heeft/ ende veel heylighen / die de dooden verweckt hebben / de blinde haer ghesichte verleent / de dooven doen hooren / ende veel ongheneselicke sieckten wonderlick ghenesen / tot grooten troost der bedruckten. Sulcke oft diergelijcke wercken en sal Antekerst niet connen doen : hoe wel dat hy hem daer af beroemen sal ende sulcke / gheveyndelick schijnen te doene door zijn swarte cunsten en tooverien. Den boosen gheest can veel wonderlicke wercken doen die mirakelen schijnen te wesen ...[CCCCXCIIIb - CCCCXCIIIa]

Lambrecht verzoekt zijn lezers aandacht te hebben voor de aard van die wonderen, er is immers een opvallend verschil met de mirakelen die Christus deed.

Aenmerckt toch hoedanighe teecken en dat hy doen sal. Ten sullen gheen teecken en zijn tot troost ende behulpsaemheyt der menschen / ghelijck Christus dede / maer alleenelicke sulcke die de cracht der natueren niet te boven en sullen gaen / ende van hem sullen ghedaen worden uut verwaentheyt / ende tot verwonderinghe / iae bedroch der menschen. Want t'vier uut en hemel ofte lucht doen dalen / oft door stomme beelden spreken en is gheen oprecht mirakel / maer zijn bedrieghelicke teecken en daer de menschen niet door gheholpen en worden / maer wel verslegghen ende verbaest. Hy sal veel saecken schijnen te doene die hy niet doen en sal / ghelijck de tooveraers seer dickwils haer ghelaeten te doene datse niet en doen : maer sulc als hy metter waerheyt sal doen / dat sal hy noch oprichten ende bedrijven tot bedroch der menschen / principalicken der kerstenen. Daer om seght Paulus seer wel dat zijn wonderlicke wercken al bedrieghelicke ende leughenachtig sullen wesen. Dit sal voorwaer een groote becoringhe wesen voor alle menschen / te meer dat sulcke wercken sullen gheschien tot versterckinghe ofte verseker[t]heyt vande leeringhe van Antekerst. Wy sien daghelicx dat de sectarissen alleen door haer soet en bedrieghelicke spreken soo menich mensche verleyden tot haer dolinghe / daer zy nochtans noyt eenich mirakel en hebben cunnen doen tot versterckinghe van haer leeringhe (...) Met aldusdanighe bedrieghelicke mirakelen sal Antekerst niet alleen de Joden / sectarissen oft ander diergheelijcke verdoolden menschen t'synewaert trecken / maer ooc veel ghe-loovighen ende kerstenen : Want die tentatie ofte becoringhe sal soo groot zijn dat ooc de uutvercorenen waert moghelicke soud en bedrogghen worden. [CCCCXCIIIIa]

Ten derde, de Antichrist zal de ware gelovigen bedreigen met erge vervolgingen en veel lijden. Hoewel het blijkt uit de kerkgeschiedenis dat de christenen al dikwijls veel geleden hebben van heidense vorsten, afvalligen en ketters, toch zullen de vervolgingen ontketend door de Antichrist nog veel erger zijn. Lambrecht verwijst hiervoor naar Christus zelf.

Waeruut goet om te verstaene is / hoe dat dese vervolghinghe naer het ghetuyghen van Christus / selve te boven sal gaen alle voorgaende / hoe-daenich die gheweest hebben. Mij n haer rijst my op alsser ic om peynse : niet te min daer sullen dan noch al veel goede stercke gheloovighen zijn

/ die haer knien niet en sullen booghen voor dese beeste. Antekerst sal haer wel bitter vallen / daerom dat hy gheheeten wort alsem. Hy sal oock al dat goddelick is verachten / ende daer Godt mede ghedient wort / alsoo verre alst in hem is verbieden ende te niete doen / iae de kerstenen ende die Godt preesen teenemael roeyeren / daerom dat hy gheheeten wort den vernielder / bederver / oft uontroeyenden duyvel : Maer d'oprechte gheloovighen sullen dan soo sterck / vroom ende cloeck zijn datse daerop niet passen en sullen / de sacramenten vander kercke niet laeten / noch yet doen dat teghen Godt is / oft oock teghen t'gheloove.
[CCCCXCIIIb]

Tot vertroosting en versterking van zijn getrouwe gelovigen zal Christus twee trouwe dienaars sturen, Enoch en Elias

de welcke noch in een plaetse Godt bekent bewaert worden in een sterffelick leven / om Antekerst te wederstaen / ende ghetuyghenisse te gheven der waerheyt / bysonder van onsen salichmaker ghebenedyt.
[CCCCXCVa]

Lambrecht kan zelfs, steunend op andere auteurs, hun rol als volgt preciseren:

Van Enoch lesen wy dat hy bewaert wort om de heydenen tot penitentie te beweghen / de welcke hy niet alleen by schrifturen: maer ooc by de wet der naturen / ende met natuerlicke redenen sal van Antekerst vervremden / zyn bedroch te kennen gheven / ende tottet waerachtich gheloove / ommers veel van dien leyden. Van Elias dat hy comen sal gheeft Christus selve ghenoech te kennen / ende den prophete Malachias ghetuyght dat zeer ope[n]lick / als hy schrijft dat Elias comen sal voor den grooten ende grouwelicken dach des Heeren. Het welcke noodelick verstaen moet worden vande tweede compste des Heeren / ghemerckt dat d'eerste compste niet groot / noch vreeselick / maer cleyn / ootmoedich / ende troostich oft vriendelick gheweest heeft. Desen Elias sal keeren de herten der vaders tot de kinderen ende d'ongheloovighe totten wech der rechtveerdicheyt. Met welcke woorden den p[r]ophete ons te kennen gheeft dat door Elias de Joden bekeert sullen worden tottet gheloove.
[CCCCXCVa]

Lambrecht verwijst hierbij vooral naar de profeet Malakias (3:23) en naar de Apocalyps van Sint-Jan (11). De Apocalyps doet overigens nog andere voorspellingen betreffende de grote macht van de twee gezanten. De beeldspraak van Sint-Jan wordt hier opnieuw blijkbaar letterlijk opgevat.

Dese [Enoch en Elias] sullen hebben de macht den hemel te sluyten / op dattet niet en reghene inde daghen van haer prophetie: Ende sullen hebben de macht over de waters om die te veranderen in bloet / ende de aerde te slaen met alderhande plaghen / soo dickwils al zy willen. Dat is gheseyt / datse sulcke macht sullen hebben om alderhande mirakelen te doene ghelijck Moyses hadde / oft ooc noch meerder. Aldus sullen dese twee ghetuyghen des Heeren propheteren. [CCCCXCvA]

Niettegenstaande de grote wreedheid van de Antichrist zullen de twee getuigen des Heeren 1260 dagen of drie en een half jaar lang profeteren en preken. Volgens Sint Jan, hier trouw geciteerd, zullen beide getuigen dan door 'de beeste' (d.i. de valse profeteet of Antichrist) gedood worden maar na drie dagen opstaan en zichtbaar ten hemel gevoerd worden. Na een regeerperiode van drie en een half jaar zal de Heer Jezus de Antichrist doden 'door den gheest ofte asem zijns monts'. De Antichrist zal door het licht dat de komst des Heeren voorafgaat "vergaen ende teenemael te niete ghedaen [worden]". Lambrecht concludeert hieruit: "Waeruut oock schijnt wel te volghen dat den Heere corts daer naer ten oordele sal comen".

Hierbij aansluitend verwijst Lambrecht naar de profeteet Daniël die veel schreef over de tijd van de Antichrist en ondermeer dat er nog 45 dagen zullen verlopen tussen de dood van de Antichrist en de komst van Christus. De geleerden zijn van mening, aldus Lambrecht, dat die 45 dagen aan de mensen nog zullen gegund worden om hen de kans te geven penitentie te doen. Lambrecht gelooft beslist dat God aan degenen die door de Antichrist bedrogen werden, nog de mogelijkheid zal geven om zich alsnog te bekeren. Hoewel hij volgens de opvattingen van de tijd de bijbel letterlijk interpreteert, is hij er zich toch van bewust dat de betekenis van de Apocalyps en de profeteetien niet altijd duidelijk zijn. Hij besluit dit onderdeel als volgt:

Dit is d'onsalighe legende van Antekerst / daerof noch al veel beschreven staet bijde propheten / dat niemant verstaen en sal voor den tijt als de selve prophetien vervult sullen worden. [CCCCXCvIa]

De vraag die lezers en toehoorders wellicht het meest interesseerde was wanneer de eindtijd zou aanbreken, m.a.w. wanneer de Antichrist zou optreden. De auteur ontwijkt die vraag niet, we laten hem hierover zelf aan het woord.

Wanneer dat Antekerst comen sal / ware my te swaer om segghen / dan dat wy wel met reden vreesen ende bycans sien door den grooten

afval vanden gheloove / dat dien tijt zeer nakende is. Niet te min alle de gheloovighen hebben altijs alsoo sorchvuldich gheweest / meynende dat dien tijt was nakende. Hoe veel te meer moghen wy dat vreesen / als wy sien dat over al daer de secten en ketterien comen / en d'overhandt crijghen / de landen verwoest worden / de sectarissen van d'een dolinghe in dander vallen / ende ten lesten onder den Turck comen. Overmits dat ic voor seker houde dat hy niet comen en sal voor dat het Evangelie voor alle natien eens ghepredict gheweest heeft / ende van dien ontfaen / ende daer naer vande selve allincxkens sal verlaeten worden / afvallende vande eendrachticheyt des gheloofs. Sommighe maeckten van Nero Antekerst inden tijt van Sinte Augustijn meynende dat hy niet doot en was / maer heymelick vervoert daer hy bewaert soude worden totte laetste tijden. Ander hebben ghewaent dat Mahumet gheweest heeft Antekerst / ende dat door hem ende zijn naercomers volbrocht soude worden al dat van Antekerst voorseyt is. Ic moet wel kennen dat Mahumet in veel saecken Antekerst gheleken heeft / en een groot voorlooper geweest van dien: maer sulcx als wy van Antekerst uute schrifturen verhaelt hebben / en can gheensins van hem verstaen worden.
 [CCCCXCVIa en b]

Daarna gaat Lambrecht in op de bewering van de protestanten die leren dat de paus zelf de Antichrist is. Volgens onze auteur is dit een waanzinnige gedachte. Hij weerlegt die bewering als volgt:

Onse sectarissen leeren dat den Paus Antekerst is / segghende dat hy hem selven verheft boven Godt ende laet aenbidden als Godt / soo dat gheheel de vergaedinghe der gheloovighen die hem naervolghen / daer door Godt verlaten : Maer aenghesien datse sulcx segghen / oft uut groote onwetentheyte / oft uut haet en nijt / groote verstoortheyte ende verbittertheyt des herten teghen haer eyghen consciencie / om dat den paus haer ketterie verdoemt en wederstaet / daer en is niet op te passen / noch ten is gheen verantwoordens weert : Want Antekerst sal wesen een seker persoonen die dry iaeren en half de gheloovighen sal vervolghen / vanden Joden voor Messias ontfaen worden / ende de propheten Enoch en Elias ter doot bringhen. Ic wilde wel dat zy eenen Paus noemden vande welcke al dit soude moeten oft moghen verstaen worden. Ic swighe dat alle de heylighen altijs met de Pausen ghemeynschap ghehadt hebben : Gelijck uut haer leven en onse historie (al isse cort) goet is om siene. Ware den paus Antekerst / soo soudent zy ghemeynschap ghehadt hebben met dien / iae voorgestaen ende beschermt. Dat Paulus seght sprekende van

Antekerst dat hy sal sitten inden tempel Godts / hem vertooghende al oft hy Godt ware / dat en can gheensins vanden Paus ghenomen ofte verstaen worden / gheliick de sectarissen dat haer aenhanghers pooghen wijs te maken : Want boven sulcx als wy daeraf gheseyt hebben / het is groote blasphemie teghen Godt onsen salichmaker te seggen dat zijn sienelicke kercke teenemael hem afgaen soude / ende den goddeloosen Antekerst voor haeren Messias ontfæen.

[CCCCXCVIb]

Er zijn m.a.w. zoveel profetieën die niet in vervulling gaan zodat alleen al om die reden de paus de Antichrist niet kan zijn. Het is ook niet omdat men de paus eert – zoals dat moet met elke overheid – dat hij meteen voor God gehouden wordt. Ter illustratie wordt hier verwezen naar voorbeelden uit de Schrift.

Wat wonder ist dan dat de gheloovighen haeren herder ende stadthouder des Heeren / wien hy de sleutels van hemelrijck belooft ende ghegheven heeft / eere bewijzen / iae voor zijn voeten vallen ende die cussen.
[CCCCXCVIIa]

Lambrecht weet wel waarom de ketters dat beweren:

Want de sectarissen en soecken anders niet met alle haer quaetspreken dan de gheloovighen vande gheestelicke overheyt te vervremden / om alsoo haer ketterie beter te vervoorderen. Sy versmaden d'overheyt om tot haer sinnelickheyt te comen / soo Judas leert / die optieghende daer in dat zy selve beschuldich zijn. Sy weten dat alle sectarissen ghenoeemt worden Antekersten als voorloopers van dien / daerom soecken zy haer vuylicheyt te decken ende daerin een ander te beschuldigen. [CCCCXCVIIa]

Door hun optreden vervullen ze een voorspelling:

Aldus volbringhen zy dat vande apostelen voorseyt is / dat inde laetste daghen sullen comen schimpers / spotters ende versmaders / ende wercken alsoo de verbolghentheyt der onrechtveerdicheyt : Want al heeft Antekerst langhe vertoeft : ende al en compt hy noch niet in persooene / soo wort nochtans heymelic voor hem den wech bereet / naer Paulus leerlinghe / in alle de ghene die t'gheloove cleyne achten oft dat verlaten. Tot sulcke sal Antekerst ghesonden worden / over sulcke sal hy heerschappie hebben / van sulcke sullen de goede gheloovighen aldermeest te lijden hebben: Want de meeste vyanden van een menschen zijn zijn eyghen huysghenooten. Ghelijck ketterie selde d'eerste sonde is van een mensche / maer die daer in vallen zijn ghemeynelicken met eenighe ander sware sonden

besmeurt: alsoo sullender lutter van Antekerst bedroghen worden dan die quaetwillich oft hooveerdich gheweest hebben. [CCCCXCVIIb]

Lambrechts tractaat eindigt met een gebed om gespaard te blijven van zonden, vooral van hovaardigheid die mensen doet trappen in de val van de ketterij en de Antichrist.

Daerom bidde ic (om cort te maken) mette woorden vanden Apostel alle goede christenen die haer salicheyt liefhebben / dat de ghene die staen datse blijven staen ende ghestadich zijn / datse de waerheyt des gheloofs liefhebben op datse niet bedroghen en worden / en wachten haer van sulcke sonden / door de welcke zy van Godt souden verlaten worden. Onder de welcke een vande principaele is / groot ghevoelen van hem selven : want Godt wederstaet den hoveerdighen / maer gheeft de ootmoedige zijn gratie. Daerom bidde ic ootmoedelick de ghene die verleyt zijn / datse de waerheyt verstaende / die niet hartneckelick wederstaen / maer met alder ootmoedicheyt ontfanghen / ende Godt den Heere sal haer breeder verlichten : Want groot ghevoelen van hem selven ende cley-nachtinghe des gheloofs zijn seker trappen soo wel tot ketterie als tot Antekerst. (Einde).

Eenzijds wilde Lambrecht reageren tegen auteurs die al te gemakkelijk te weinig onderbouwde stellingen m.b.t. de Antichrist uitbrachten, anderzijds formuleerde hij een aantal opvattingen die nogal gewaagd overkomen. Een naar hedendaags aanvoelen te letterlijke interpretatie van de bijbel bracht hem daartoe. Enkele persoonlijke veronderstellingen (die hij ook als zodanig voorstelt) zijn erg vergezocht. Vanzelfsprekend mogen we zijn traktaat niet beoordelen (lees: veroordelen) steunende op de exegetische methodes van vandaag. We bedoelen onze lezers vooral kennis te geven van een aantal bevreemdende ideeën die in die tijd ook door een theoloog die zich kritisch wilde opstellen, gekoesterd en ge vulgariseerd werden.

Doorwerking van de *Antekerst*

Na deze uitgebreide inhoudelijke kennismaking met de *Antekerst* rijst de vraag in hoeverre priesters en gelovigen met deze opvattingen geconfronteerd werden. We vonden geen enkele rechtstreekse informatie over de invloed en de betekenis van Lambrechts geschrift over de Antichrist. We nemen aan dat hij in zijn publieke lessen in de theo-

logie te Brugge wel eens zal gesproken hebben over de Antichrist, maar hoeveel aandacht hij eraan besteedde weten we niet. De aanwijzing dat het traktaat in 1602 afzonderlijk werd gepubliceerd (in -8°), laat enige belangstelling vermoeden. Dat M. Lambrecht ondertussen bisschop geworden was, kwam de autoriteit van het geschrift zeker ten goede. Ook in 1610 werd het samen met de heiligenlevens in folio heruitgegeven. Toch weten we al bij al niet hoe de *Antekerst* werd onthaald en beoordeeld, en welk gebruik ervan werd gemaakt.

We besluiten ons verhaal met een kort onderzoek naar de plaats van de Antichrist in enkele kerkelijke leerboeken. De besluiten van het Concilie van Trente (1545-1563) behandelen deze materie niet. De gezaghebbende *Catechismus Romanus* van 1566, ook de catechismus van het Concilie van Trente genaamd, vermeldt de Antichrist bij de bespreking van het artikel 7 van het Symbolum des geloofs: Vandaar zal Hij komen oordelen levenden en doden. We citeren: *De Heilige Schriftuur duidt ons drie teekenen aan, die het laatste oordeel zullen voorafgaan: de prediking van het Evangelie over geheel de wereld, de geloofsverzeking van velen, de Antichrist. Zoo zegt, de Heer: "Dit Evangelie van het rijk zal verkondigd worden over gansch de wereld, tot getuigenis voor alle volkeren, en dan zal het einde komen" (1). En de Apostel vermaant ons, dat we ons door niemand laten verleiden, alsof de dag van den Heer aanstaande was: "Tenzij eerst de afval geschied is en de man van zonde verschenen" (2), zal het oordeel geen plaats hebben. Over de manier waarop het oordeel zal geschieden kan de pastoor gemakkelijk voldoende uitleg vinden in de voorzeggingen van Daniël (3), in de leering van de Heilige Evangelien (4), en van den Apostel (5). Het is vooral het vonnis, dat door den Rechter zal uitgesproken worden, dat we hier van nabij te beschouwen hebben.*²⁹

We stellen vast dat de behandeling van deze materie in de Romeinse catechismus vrij sober is. De Latijnse *Catechismus Romanus* was in de eerste plaats bestemd voor de pastoors en andere clerici, maar hij lag wel aan de basis van de catechismussen in de volkstaal. Deze zijn voor ons onderwerp belangrijker omdat ze ons directer

---

29 *Catechismus van het concilie van Trente* uit het Latijn vertaald door F. VERMUYTEN. Mechelen, 1935, p. 98-99. De verwijzingen zijn (1) Matth. XXIV, 14. - (2) II. Thess. II, 3. - (3) Dan. VII, 9. - (4) Matth. XXIV, 30. Marc. XIII, 26. - (5) II Thess. II, 11.

informereren over wat de gewone mensen mogelijk te horen kregen. In de Mechelse catechismus die in alle bisdommen werd gevolgd, staat in de tiende les (*Van het leste oordeel ende rechterschap Christi*) het volgende te lezen:

2 Vr. Wanneer sal Christus komen oordeelen?

Antw. Op het uysterste des wereldds/hoe wel dat ons den dagh onbekent is.

3 Vr. Wat teecken en sullen in de komste Christi voorkomen?

Antw. Ten eersten/een gheweldige vervolginge/die den boosen Antechrist verwecken sal. Ten tweeden/diversche schrickelijcke plagen. Ten derden/een vier dat alle dinck verslinden sal³⁰.

Vele honderdduizenden kinderen hebben deze vragen en antwoorden uit het hoofd geleerd. Die catechismus bleef meer dan twee eeuwen lang, van zijn verschijnen in 1623 tot in 1842, op enkele spelingswijzigingen na onveranderd dezelfde! Is het verwonderlijk dat wat er in te lezen stond als de onveranderlijke, eeuwige waarheid werd beschouwd? In de woelige jaren voor en na 1590 kon er maar weinig systematisch catechismusonderricht gegeven worden. Welk handboek toen gebruikt werd weten we niet.

Ook de catechismuscommentaarboeken kunnen voor de 17de-18de eeuw enige verduidelijking brengen. Werd aan ons onderwerp geen, of weinig of veel aandacht besteed en welk commentaar werd gegeven? Deze boeken waren bestemd voor de lesgevers. Welk gebruik die er dan concreet van maakten blijft een open vraag.

Een van de meest gebruikte catechismuscommentaarboeken was *Den catholycken pedagoge oft christelycken onderwyser inden catechismus* van Petrus Vanden Bossche, gepubliceerd te Antwerpen in 1685. Pater Vanden Bossche was dominicaan en praedicator generalis. Het boek werd uiteraard met kerkelijke approbatie gepubliceerd. Het kende een zeer groot succes. Dat moge blijken uit de 13 bekende herdrukken tussen 1685 en 1780³¹.

30 [DE PRETERE, W.] *Catechismus oft christelijcke leeringe ghedeyldt in vyf deelen ende een-en-veertich lessen, voor de Catholijcke Jonckheydt van het Artsch-bischdom ende alle de andere Bisch-dommen der Provincie van Mechelen*, Antwerpen, 1623, De X. Lesse.

31 Meer informatie hierover in: M. CLOET e.a., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 214.

P. Vanden Bossche handelt over de Antichrist in zijn commentaar bij het zevende artikel van het Symbolum des geloofs, nl. “*van daer sal hij wederom komende oordelen levenden, ende dode*”³². Ook voor hem zal de komst van de Antichrist een teken zijn dat het Laatste Oordeel nabij is. De predikant schrijft geen traktaat over de Antichrist, maar vat het essentiële samen en noteert wat eventueel als commentaar bij de catechismus kan gebruikt worden. Wat pater Vanden Bossche schrijft stemt meestal overeen met gegevens die in Lambrechts traktaat voorkomen. Beiden steunen immers op dezelfde bijbelse teksten. Lambrecht haalt er evenwel veel meer aan, gaat er soms uitgebreider op in en beroept zich bovendien op enkele auteurs uit de eerste eeuwen.

Dat de wereld door Gods ingrijpen ooit zou vergaan en dat de komst door een reeks tekenen, door vele beproevingen en het optreden van de Antichrist zou voorafgegaan worden, werd algemeen aangeleerd en behoorde tot het collectief geloof van katholieken en protestanten: het stond immers in de bijbel.

Het is bekend dat predikanten steeds veel aandacht besteed hebben aan de “uitersten van de mens”, d.w.z. het laatste dat de mens zal overkomen, te weten: de dood, het oordeel, de hel of de hemelse glorie. De gedachte aan de vier uitersten werd beschouwd als een krachtig middel om het goede te doen en het kwade te mijden³³. Anderzijds lijkt de Antichrist heel weinig voor te komen en zeker geen topic geweest te zijn in de sermoenboeken³⁴.

De Antichrist heeft zich kunnen handhaven in de officiële teksten van de katholieke Kerk in de 19de en de 20ste eeuw, maar de betreffende leer is veel soberder en voorzichtiger dan in de tijd van Mathias Lambrecht³⁵.

---

32 P. VANDEN BOSSCHE, *Den catholycken pedagoge oft christelycken onderwyser inden catechismus ...*, Antwerpen, 1685, p. 71-73.

33 Voor een bredere context, zie G. VANDEN BOSCH, *Hemel, hel en vagevuur. Preken over het hiernamaals in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de 17de en 18de eeuw*, Leuven, 1991.

34 We consulteerden inhoudstafels en indices van een reeks preekboeken.

35 Wie wat meer wil weten over de lotgevallen van de Antichrist in de laatste twee eeuwen kan o.a. terecht bij diverse catechismussen of catechismuscommentaren, b.v. *Catechismus of Christelijke Leerling* van de Brugse bisschop J.-J. Faict (1864-1894), Brugge, 1877, p. 16; P. POTTERS, *Verklaring van den Catechismus der Nederlandsche bisdommen*. Derde herziene en bijgewerkte druk door A. MUL-

---

DERS, 's-Hertogenbosch, 1929, p. 305-307. Deze boekentypes vermelden de drie tekenen die de wederkomst van Christus zouden aankondigen, inclusief het optreden van de Antichrist. *De Catechismus ten gebruike van al de bisdommen van België*, gepubliceerd door de bisschoppen van België in 1946 en nog heruitgegeven o.m. in 1954 en 1961 laat de vraag naar de tekenen van de komst van Christus achterwege. Blijkbaar is dit gegeven minder essentieel of belangrijk geworden. *Het Theologisch Woordenboek* o.l.v. H. BRINK (dominicaan), Roermond en Maaseik, 1952, noemt de Antichrist, "een persoon of verpersoonlijking van krachten tegen Christus werkzaam" (kol. 158). De universele *Katechismus van de Katholieke Kerk* (1995) spreekt in haar uitgebreid commentaar bij artikel 7 van de geloofsbelijdenis ("Vandaar zal Hij komen oordelen de levenden en de doden") over de laatste beproeving van de kerk. De vervolging zal velen doen afvallen van het geloof. En vervolgens: "De ergste godsdienstige dwaalleer is die van de Antichrist, d.w.z. die van een pseudo-messianisme waarin de mens zichzelf verheerlijkt in plaats van God en zijn Messias, die in het vlees gekomen is" (met in noot: Vgl. 2 Tess. 2, 4-12; 1 Tess. 5, 2-3; 2 Joh. 7; 1 Joh. 2, 18-22). Bij het wezen van de Antichrist wordt niet langer stilgestaan. Onnodig te zeggen dat het hele Antichristverhaal in ongelovige kringen sinds lang als pure fantasie werd afgewezen.

Met dank aan H. Storme en M. Therry.